

Móricz Zsigmond és a lengyelek

„Móricz Orkan megfelelője a földhöz kötődő kegyetlen naturalizmusban, amely az átérzett természet nagyságát dicsőíti” — írta 1937-ben *Otto Forst de Battaglia* a „Ruch Literacki” című rangos folyóirat hasábjain. *Władysław Orkan* (1876—1930) valóban mindenekelőtt paraszti témák ábrázolója, nehéz társadalmi kérdések megszólaltatója volt, akinek sötét tónusú realizmusa a naturalizmus jegyeivel keveredett. A bécsi születésű (1889) krakkói történész, irodalmár és publicista (aki a második világháború után az osztrák fővárosban volt egyetemi tanár) a harmincas években a magyar és lengyel irodalmat felületesen összevetve keresett és néhol figyelemre méltó megjegyzéseket is téve, talált rokon íróegyéniségeket. Nem meglepő, hogy Vörösmartyt a lengyel romantika legnagyobb alakjához, Mickiewiczhez hasonlítja, az azonban már igen, hogy Sienkiewicz magyar megfelelőjét a jóval korábban, más történelmi korszakban élt Eötvös Józsefben, a nálunk főleg „A fáraó” szerzőjeként ismert Prus kónát Mikszáthban látja.

Móricz munkássága alig emlékeztet az Orkanéra. Írónk lengyel kortársának első művei már a múlt század utolsó évtizedében megjelentek, de nem tartozott az irodalomújítók élcsapatához. Megmaradt a Tatra művészenek, e vidék parasztságának sorsát mutatta szenvedélyesen, és így háttérbe szorult az „Ifjú Lengyelország” nagy költői (J. Kasprovicz, K. Tetmajer, L. Staff), a lengyel drámát és színházat megújító S. Wyspiański, illetve a prózát felfrissítő, magyarra többször fordított S. Żeromski és a Nobel-díjas W. S. Reymont mögött. Ugyanakkor nálunk Móricz hamar az irodalom egyik vezéralakja lett, akinek nemcsak a paraszti élet, hanem az úri osztály, a dzsentirréteg, a falu mellett a város is gyakran adott témát. Az „Erdély” szerzőjének a történelem iránti érdeklődése is más, újszerűbb, mint Orkan múlt iránti vonzódása, elképzelései a XVII. századi lázadóról, Kostka Napierskiről írt regényben. A lengyel szerzőnek a paraszti nyomorúságot ábrázoló regényei, a „Zselérek” („Komornicy”) vagy „Az árterületen” („W roztokach”) sikerrel összevethetők egyes Móricz-művek csoportjával. A két említett alkotásnak másféle érdekessége is van számunkra: a helyzetüket kilátástalannak érző hősök úgy döntenek, hogy a milenneum időszakában számukra paradicsomot jelentő Budapestre mennek munkát keresni.

Orkan írói pályája a húszas évek közepén lezárult, Móricz viszont éppen ekkor érett valóban nagy, széles érdeklődésű íróvá. Távoli szellemi rokonoknak is alig tarthatók. A XX. századi magyar és lengyel történelmi-társadalmi viszonyok hasonlóságánál jelentősebbek voltak a különbözőségek, amelyek az irodalomban is fáziseltolódást eredményeztek. A századfordulóra, jórészt nyugati inspirációk hatására, de hazai hagyományokra épülve kibontakozott a költészet és a dráma mellett a próza modernizálódásának folyamata, ami nálunk 1905 után indult meg. A témában és formában sok újat hozó Reymont és a Nobel-díjra ugyancsak felterjesztett Żeromski, mellettük pedig Orkan, valamint W. Berent, W. Sieroszewski és A. Strug olyan prózairodalmat teremtett, amely az olvasóközönség tömegein kívül a kritikusok elismerésére is méltán tartott számot. Ez volt az egyik oka annak, hogy századunk első két évtizedében a lengyelek alig figyeltek a közép-kelet-európai népek, köztük a magyarok irodalmi életének eseményeire. A magyar prózát továbbra is Jókai és Mikszáth jelentette számunkra, a fiatal Móricz felfedezése elmaradt.

1918 a lengyelésnek több mint egy évszázad után állami függetlenséget és a demokratizálódás esélyeit adta, míg az önálló Magyarország elvesztette korábbi jelentőségét, uralkodó osztályunk a demokratizmus visszaszorításával tudott hatalmon

maradni. Lengyelország a világháborút követő békeszerződések fenntartását, a magyar külpolitika ezek revízióját kívánta. Az efféle összevetések messze vezetnének, továbbgondolásukra Móricz Zsigmond műveinek lengyelországi fogadtatását, ismeretét tárgyalva aligha van szükség. Elegendő, ha kimondjuk: a két ország kulturális és irodalmi kapcsolatai különösen a húszas években nem váltak szorosabbá, esetlegesen, túlságosan is hivatalosak maradtak. Korabeli témájú magyar regény kevés jelent meg lengyelül. Csathó Kálmán, Herczeg Ferenc és mások, de Molnár Ferenc vagy Zilahy Lajos könyvei alapján egyébként sem lehetett hű képet alkotni a magyar társadalomról — nem beszélve számos vígjátékról és operetről. Nem csoda hát, ha a Móricz-művek fordítása tovább várattott magára. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy a „Rokonok” szerzője mindvégig a „hagyományos” próza képviselőjeként alkotott. Ugyanakkor a lengyelek legjobbjai — hogy csak a nyelvünkre fordított írókat említsük: J. Iwaszkiewicz, J. Kaden-Bandrowski, M. Kuncewiczowa, B. Schulz vagy M. Choromański — újfajta eszközökkel mélyebbre hatoltak az emberi pszichikum ábrázolásában, messzebb jutottak saját nemzetük problémáinak boncolgatásában. Anélkül, hogy Móricz életművének értékeit alábecsülnénk, az előbbieknél alapján meg kell értenünk, miért olyan későn ismerték meg századunk magyar klasszikusát Lengyelországban.

Móriczról alighanem Köveskúti Jenő írt először lengyelül a húszas évek derekán („Przełąd Współczesny”, 1927). „Az új magyar irodalom” című tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy Adyt követően az „irodalmi ellenzék” került fölénybe, és Babits, illetve Kosztolányi mellett ide sorolja száz éve született nagy írónkat is, akit vezéregyniségnek, de egyben „szélsőséges individualistának” tart. Azt látja újnak Móricz munkásságában, hogy — Jókaitól, Mikszáthtól eltérően — nem idealizálja a parasztságot. „Különösen a jellemalkotásban mutatja meg szokatlan erejét, és mindenek felett nyelvének tisztasága, a magyar beszéd lenyűgöző hangzása uralkodik” — írja, de az író naturalisztikus látásmódját hibának véli.

Móricz alaposabb értékelését adta az irodalmunkat kitűnően ismerő, népszerűsítő kritikus, S. Pazurkiewicz. „Mai magyar irodalom” (1932) című kis könyve arról tanúskodik, hogy tisztában volt azzal, milyen helyet foglalt el írónk alkotótársai között. Kiváló megfigyelőkéességét, jellemábrázoló tudását hangsúlyozva a „Sárarany” szerzőjét „szélsőséges realistának”, indokolatlanul pesszimistának mondja. Addigi művei egészében nagyra értékeli, mivel felkeltette az olvasóközönség érdeklődését a valóban paraszti élet iránt. „Alkotásaiban Móricz megmutatta az igazán magyar és népi elemek hatalmas irodalmi súlyát, szemben a nagyvárosi, nagyszemélyes kozmopolita elemekkel” — állapítja meg. Írónk drámáiban is a parasztok, kisvárosi iparosok „stilizálás nélküli” ábrázolását méltatja.

Pazurkiewicz nézetein (így azon, hogy Herczeg Ferencet és Zilahy Lajost tartja a korabeli magyar irodalom vezéralakjainak) nem csodálkozhatunk, hiszen ugyanabban az időben *Pintér Jenő* hasonlóan ismertette Móricz munkásságát egy lengyel világirodalmi kiadvány („Wielka literatura powszechna”, 1933) számára írt tanulmányában. A varsói kritikus értékkálája később sem változott: a háborús témájú magyar regények közül Zilahy „Két fogoly” című alkotását mondja a legjobbnak („Rocznik Literacki 1936”).

A hivatalos lengyel—magyar közeledés nyomán a harmincas évek közepére irodalmi kapcsolataink felélénkültek, és 1939-ben végre megjelent lengyelül az első Móricz-regény, a „Légy jó mindhalálig”.

A háború a kulturális csereforgalomnak sem kedveznek, az 1939—45 közötti magyar—lengyel irodalmi kontaktusok mégis fejlődtek. A hazánkba menekült lengyelek közül az írók, irodalmárok sem hiányoztak, akiknek művei, fordításai napvilágot láttak Budapesten. Részletek jelentek meg a „Barbárok”-ból, lefordítottak néhány Móricz-elbeszélést. A háborús viszonyok miatt természetesen írónk csak a magyarországi lengyel emigránsok körében válhatott ismertté, de műveinek átültetői már nem feledkeztek meg későbbi népszerűsítéséről. A lengyelek, országuk és kulturális életük újjáépítése, megújítása után a negyvenes évek végétől az irodalmi

kapcsolatokra, a magyar írók megismertetésére is egyre több gondot fordítottak. Ezt a munkát sokáig a korábbi menekült literátorok végezték.

Egyikük, *Tadeusz Fangrat*, Ady és József Attila népszerűsítője magyar írók elbeszéléseiből kötetet („Opowiadania węgierskie”, 1951) állított össze, amelybe két Móricz-novella („A stipendium”, „Árverés a nádason”) is bekerült. 1952-ben megjelent Varsóban a „*Rokonok*” című regény, amelynek előszavában a kiadó röviden ismertette írónk munkásságát. Nem sokkal később a sajtóban jelent meg a mű részlete, amelyet a budapesti menekült, majd diplomata, *J. Moszczeński* Móriczról szóló cikke egészített ki („Trybuna Wolności” 1953/14.). Az írásban a korszak kultúrpolitikájára jellemző túlzások vannak, de következő megállapítása találó: „A két világháború közötti kormányoknak nem volt érdeke, hogy a lengyel olvasó számára hozzáférhető tegye Móricz társadalmi regényeit, amelyek leplezték a burzsoázia rothadását és erkölcsi süllyedését”. Idézi Lukács Györgyöt, aki szerint írónk világnézete a „romantikus antikapitalizmus” volt.

1953-ban reprezentatívnak szánt magyar elbeszélés- és versgyűjteményt adtak ki a lengyel fővárosban. A „Wolność” („Szabadság”) legjobb jellemzője maga az alcím: „A harcos magyar költészet és próza antológiája”. Számos klasszikus mű mellett túlságosan sok gyenge vers és novella kapott helyet benne. A XX. századi alkotókkal szemben támasztott döntő követelmény a szűken, rosszul értelmezett pártosság volt. Ez a magyarázata annak, hogy — bár mind a „Rózsa Sándor” részlete, mind a „Népszavazás” című Móricz-elbeszélés szerepel az antológiában — sem a bevezető skicc, sem a válogatást méltató folyóiratok („Wieś”, „Nowe Książki”) nem utalnak íróknak a magyar szellemi életben elfoglalt helyére.

A következő évben új fordításban került a lengyel könyvesboltokba a „*Légy jó mindhalálig*”, amelyet az említett Moszczeński előszavában részletesen elemzett. Az olvasók figyelmének ilyen felhívása (ami akkor, de újabban is gyakran elmarad) szerencsés, az azonban kevésbé, hogy a kritikus a regény „forradalmiságát” tárgyalva túlzásokba esik. (Ma már csak nevetünk például azon, hogy Misi csomagját, akinek alakját Moszczeński szerint Móricz mesterien formálta meg, azért eszik meg a többiek, mert az apja ács!) Helena Csorba átültetése nagy igyekezetet tükröz, de nem adja vissza sem a múlt századi diákélet, sem a korabeli Debrecen hangulatát. Talán nem érdektelen itt néhány példa felsorakoztatása. A „Nagytemplom”-ból „evangélikus templom”, a „brugó”-ból „kenyér” vagy „rozskenyér” lesz, a „pakk”-ból „csomag”. A fordító, bár férje magyar, sajnos nem ismerte a magyarországi diáknyelvet, de írónk nyelvét sem értette meg igazán, ezért egyszerűsített. „A szegény kis debreceni diákok nem értették, mert a szegény ember lukszusa az, hogy ne törődjék a ruhával, a külsővel, s malacbátran hemperegjen a porban” — olvasható Móricznál. A lengyel megfelelő így fordítható vissza: „A szegény diákok nem értették, mert a szegény ember gazdagsága éppen az, hogy nem törődik a ruhával, sem a külsővel”.

Az átültetésben tévedések is akadnak. Illusztrálásuként hadd álljon itt a Tiszai táj olvasóinak érdekes példa. Az eredetiben Misi gondolatban így idézi apját: „... hű, hát amikor Szegedre vittem a sok almát! *lábbón!* hű, atyaisten, de sok alma vót!” A fordításban ezt találjuk: „... vagy arról, ahogy Szegedre vittem az almát! *Gyalog!* Hű, de sok alma volt!” Azon már inkább csak mosolygunk, hogy a regény Szikszay bácsija lengyelül így kezd nótázni: „Híres *téglás* (téglaíjáról híres) város...” Móricz ezt írta: „Téglás (tehát a Debrecen közelében fekvő település) híres város...”

A móríci tájnyelvet nem könnyű fordítani. A „*Légy jó mindhalálig*” átültetője mégis megpróbálkozhatott volna vele, hiszen a lengyel irodalomban a „Parasztok” óta gyakori a különböző nyelvjárások, regionális nyelvek használata.

A kritikus észrevételeket csak azért sorakoztatjuk fel, mert véleményünk szerint a fordítás színvonala az egyik oka annak, hogy a lengyel fiatalok nem ismerik Móricz remekművét. „*A betyár*” átültetése (1956) már jobban sikerült, Ella M. Sperlingowánál már nem igen bukkanunk „félrefordításokra”. A főhős nyelve azonban helyenként választékos. *J. Reychman* ezt írta recenziójában („Rocznik Literacki 1956”):

„A modernizált legenda segítségével a szerző megmutatja a földbirtokosok erkölcsi romlását és a rengeteg igazságtalanságot, amelyek — liberális-demokrata viszonyok közepette — osztályrésziül jutottak a magyar népnek a XIX. század végén... Mind a cselekmény, mind a stílus ellentmondásokkal van tele: a betyár nem mindig paraszti nyelven beszél, filozófál, gyanút ébreszt, vajon nem valami rejtőzködő szökött értelmiségi, álarcos agitátor-e. Egyébként Móricz nyelve a leíró részletekben gyakran bonyolult, nehéz, változó, meglepő fordulatokkal telített.” A háborút hazánkban átveszelő orientalista professzor magyarul nem olvasta a regényt, bíráló megjegyzéseinek címzettje csakis a fordító lehet.

Több Móricz-regény azóta sem jelent meg lengyelül. Kevés-e a szóban forgó három, ha a novellafordításokat is tekintetbe vesszük? Nem sok, egyrészt azért, mert az utóbbiak közül több csak a lengyelek budapesti sajtótermékeiben látott napvilágot 1941—43 között. Másrészt például Mikszáth, Gárdonyi vagy Kosztolányi műveinek korábbi átültetéseit a hatvanas-hetvenes években újabbak is követték, „A betyár” után viszont a lengyelek már nem fordítottak le más Móricz-regényt. Ennek az alkotásnak egy rövid ismertetése utal a XX. századi magyar klasszikus iránti érdeklődés hiányának fontos okára. A könyvújdonosságokról beszámoló folyóirat („Nowe Książki” 1956/8.) futólagos véleményét nem szabad sértőnek tartanunk: „A falu életének valóban megindító képei a műben — amely kissé elavult, nem modern módon íródott — a legértékesebb részletek. A könyv szórakoztató olvasmány lehet az ifjúság és a kevésbé kifinomult ízlésű olvasók számára.” A hagyományostól eltérő regényszerkesztés, narráció és lélektani ábrázolási módszerek — mint említettük — a lengyel irodalomban a harmincas évek kezdetére megszokottá váltak, ezért hat Móricz a két világháború közötti prózaírókhoz képest régiesnek. Állításunknak nem mond ellent az sem, hogy Mikszáthot vagy Gárdonyit újabban is érdemesnek látják kiadni. A lengyel olvasóközönségnek a „nagyrealista” Pruson, Sienkiewicz és a romantikus indíttatású J. I. Kraszewski (sőt a hozzá sok vonatkozásban hasonló Jókai Mór) történelmi és társadalmi regényein nevelődött rétegei szívesen látják a könnyebben szórakoztató múlt század végi—XX. század eleji prózát. Akik a következő évtizedek irodalmát kedvelik, azok nem a „hagyományos” regényformához szoktak hozzá.

Az előbbi gondolatok talán nem eléggé meggyőzőek, helyességük bizonyítása azonban itt nem lehet feladatunk. Figyelembe kell vennünk, hogy a lengyelek éppen a hatvanas-hetvenes években tettek és tesznek sokat irodalmunk ottani „fehér foltjainak” eltüntetéséért. Emellett szinte késés nélkül fordítják le az új magyar prózai termék legjavát. Érthető, ha azokra a szerzőkre, akiket már a második világháború előtt vagy a negyvenes-ötvenes években népszerűsítettek, kevésbé figyelnek. Az is könnyen megmagyarázható (bár nem helyeselhető), amit napjaink műfordítói mondanak: minék veszdődjünk nem a „mai” magyar nyelven szóló írókkal, amikor annyi sok jó regényt írnak mostanában Magyarországon? Kétségtelen, hogy Móriczot nehéz fordítani, de — annak érdekében, hogy az érdeklődők egységes folyamatként ismerjék meg irodalmunk történetét — *T. Csorba* már „A betyár” kiadása idején szorgalmazta az „Erdély”, az „Uri muri” megjelentetését („*Twórczość*” 1956/3.) Később két neves műfordító, *J. Zimierski* és *A. Sieroszewski* hallatta szavát — mivel a lengyel olvasóközönség széles rétegei csak Jókait, Mikszáthot és Molnár Ferencet ismerik — Móricz népszerűsítése érdekében. („*Życie Literackie*” 1968/14, „*Współczesność*” 1970/17.)

Ebben az évtizedben száz éve született írónk egy novellája („A fillentő”) jelent meg lengyel nyelvű kötetben, amelybe XX. századi magyar elbeszélések kerültek be („*Opowiadania pisarzy węgierskich XX wieku*”, 1972). A magyar irodalom lengyelországi ismerői ugyanakkor tisztában vannak a móríci életmű jelentőségével, aminek apró, de lényeges bizonyítéka, hogy világirodalmi kislexikonuk viszonylag sok adatot közöl róla. Ennél fontosabb, hogy néhány lengyel irodalmi folyóirat jelentet meg cikkeket és Móricz-novelákat a centenáriumi alkalmából.